

Wiesława Rutkowska

ORCID: 0000-0003-4153-3375
(Archiwum Państwowe w Kielcach)

PRZEJĘCIE, ZABEZPIECZENIE I UDOSTĘPNIANIE AKT KOMITETU WOJEWÓDZKIEGO PZPR I JEDNOSTEK PODLEGŁYCH W ARCHIWUM PAŃSTWOWYM W KIELCACH

Dokumentacja wytworzona przez Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą została włączona do państwowego zasobu archiwalnego z chwilą likwidacji partii w styczniu 1990 r. Niniejszy artykuł omawia proces przejęcia i zabezpieczenia akt Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Kielcach oraz jednostek podległych, a także przybliży wykonane prace porządkowe w Archiwum Państwowym w Kielcach, które umożliwiły ich udostępnianie.

W tekście uwzględniono akta partyjne do 1990 r. przejęte przez centralę APK oraz oddział w Sandomierzu – do 1975 r., ze względu na to, że w wyniku reformy administracyjnej w 1975 r. zlikwidowano powiaty i utworzono 49 województw, w tym także województwo tarnobrzesckie¹. Powstałe komitety wojewódzkie partii komunistycznej zostały zobowiązane do utworzenia własnych archiwów, wygospodarowania na nie pomieszczeń i obsadzenia kadrami – dotyczyło to również KW PZPR w Tarnobrzegu oraz jednostek mu podległych². Zgodnie z przepisami wewnętrznymi akta o wartości

¹ Ustawa z dnia 28 V 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (DzU 1975, nr 16, poz. 91). Zmiany w podziale administracyjnym kraju szczegółowo omawia A. Przywuska. Zob. A. Przywuska, *Dokumentacja aktowa organów władzy i administracji państwowej stopnia gromadzkiego, powiatowego i wojewódzkiego z lat 1950–1975*, „Archeion” 1985, t. 79, s. 140–141.

² *Wytyczne w sprawie działalności archiwów KW PZPR*, Warszawa 1976; W. Horst, *Kancelarie i archiwa Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej, Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej i Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1944–1990)*,

historycznej niższych instancji były przekazywane po dwóch latach od wytworzenia do składnic wojewódzkich, późniejszych archiwów wojewódzkich PZPR.

Artykuł przygotowano po wnikliwej kwerendzie wśród teczek zespołów, zwłaszcza KW PZPR w Kielcach, akt zespołów niższego szczebla, księgi nabytków oraz baz danych: Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej i Systemu Udostępniania Materiałów Archiwalnych, a także zgłoszeń użytkowników. Nade wszystko jednak przeanalizowano zarządzenia naczelnego dyrektora archiwów państwowych w latach 1990–1992, pisma urzędowe naczelnego dyrektora, dyrektora APK oraz przepisy władz partyjnych, które wyjaśniały sposób postępowania z aktami będącymi jeszcze własnością Archiwum KW PZPR w Kielcach.

W drugim dniu obrad XI Zjazdu PZPR, odbywającego się 27–28 stycznia 1990 r. w Sali Kongresowej w Warszawie, przyjęto uchwałę o zakończeniu działalności i rozwiązaniu partii. Istniejąca od 1948 r. PZPR przez blisko 50 lat sprawowała w Polsce władzę totalną, odpowiadając m.in. za stalinowski terror, krwawe pacyfikacje protestów społecznych z 1956, 1968, 1970 i 1976 r. oraz represje stanu wojennego³. Majątek PZPR, w tym także całą dokumentację, przejęła założona na tym samym zjeździe Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej⁴.

Przed archiwami państwowymi stało bardzo trudne i odpowiedzialne zadanie zabezpieczenia dokumentacji w trybie pilnym, do czego obligował je art. 44 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁵. Jednak równocześnie nakładała ona na archiwa konieczność postępowania zgodnie z decyzją naczelnego dyrektora archiwów państwowych o sposobie przejścia, której na tamten moment nie było – i być nie mogło – ponieważ archiwa partii nigdy nie podlegały nadzorowi państwowej służby archiwalnej. Archiwa PZPR początkowo miały charakter składnic akt, dopiero w 1956 r. zostały przejęte przez wydziały propagandy komitetów wojewódzkich i przekształcone w archiwa komitetów wojewódzkich⁶. Nadzór nad zabezpieczeniem dokumentacji wytworzonej przez struktury partii komunistycznej w Polsce sprawowały kolejno: Wydział Historii Partii przy KC PPR (później PZPR), Archiwum KC PZPR, od 1971 r. Centralne Archiwum KC PZPR. Tworzyły one wraz z archiwami komitetów wojewódzkich sieć archiwów partii komunistycznej z własnymi przepisami, kadrą oraz metodyką archiwalną⁷.

Już 30 stycznia 1990 r. przedstawiciel Archiwum Państwowego w Kielcach udał się do budynku przy ul. Stefana Żeromskiego 5, gdzie znajdowało się Archiwum KW PZPR, celem przedstawienia stanowiska APK wynikającego z zapisu art. 44 ust. 1

Warszawa 2006, s. 208; E. Łaborewicz, *Dzieje akt i archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Legnicy*, s. 4, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/referaty/edyta_laborewicz.pdf (dostęp 19 II 2022 r.).

³ M. Jarośniński, *Rozwiązanie PZPR*, *Dzieje.pl*, 9 III 2010, <https://dzieje.pl/aktualnosci/rozwiązanie-pzpr> (dostęp 3 IX 2021 r.).

⁴ A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 2005, s. 401; A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2004, s. 449–451.

⁵ Ustawa z dnia 14 VII 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (DzU 1983, nr 38, poz. 173 z późn. zm.).

⁶ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej APK), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Wydział Propagandy, 54/VIII/157, 2020 *numerus currens*; K. Nobis, *Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kielcach*, „Archiwista Polski” 1998, nr 2, s. 24.

⁷ J. Durko, *Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, „Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej” 1980, nr 1, s. 3–9.

Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁸. Zgodnie z jego zapisami z chwilą trwałego zaprzestania działalności przez jednostkę organizacyjną, o której mowa w art. 42 pkt 1⁹, jej materiały archiwalne stają się własnością państwa, wchodzą do państwowego zasobu archiwalnego i podlegają przekazaniu do właściwej jednostki sieci archiwalnej wskazanej przez naczelnego dyrektora archiwów państwowych. Decyzją Rady Ministrów z 19 marca 1990 r. archiwa państwowe zostały zobligowane do zabezpieczenia materiałów archiwalnych po PZPR. W ślad za tą decyzją minister edukacji narodowej, któremu wówczas podlegały archiwa państwowe, tego samego dnia wydał polecenie naczelnemu dyrektorowi prof. dr. hab. Marianowi Wojciechowskiemu zorganizowania przejścia materiałów archiwalnych partii komunistycznej. Następnego dnia naczelny dyrektor, powołując się na wspomnianą decyzję Rady Ministrów i działając na podstawie art. 44 ust. 1 w związku z art. 42 pkt 1 Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁰, nakazał wszystkim dyrektorom archiwów państwowych przejście ww. materiałów z terenu właściwości działania danego archiwum.

Archiwa państwowe w całej Polsce przystąpiły ze spadkobiercą PZPR (SdRP) do żmudnych – jak się okazało – rozmów i uzgodnień dotyczących przekazania materiałów archiwalnych. Zadanie to było tym trudniejsze, gdyż archiwa działały pod presją czasu i opinii publicznej, która co rusz informowana była o próbach niszczenia akt w różnych miejscach kraju¹¹. Zabezpieczenia wymagały materiały archiwalne po komitetach z terenu działania całego województwa, a więc: powiatowych, miejskich, miejsko-gminnych, gminnych, zakładów pracy i rejonowych ośrodków pracy partyjnej. Aby nie dopuścić do samowolnego niszczenia akt, archiwa przejmowały również dokumentację bez wartości historycznej, której termin przechowywania już upłynął.

Kieleckie archiwum od chwili wydania polecenia przez naczelnego dyrektora 20 marca 1990 r. do 19 października 1990 r. przejęło prawie cały zasób Archiwum KW PZPR oraz jednostek podległych. Państwowa służba archiwalna niemalże w całej Polsce doświadczyła dużych trudności z uzyskaniem akt osobowych byłych pracowników KW PZPR, pomimo że „wojewódzkie władze partii zostały zobowiązane do przestrzegania przepisów państwowych w zakresie m.in.: zasobów archiwalnych i archiwów”, co oznaczało podporządkowanie się decyzji rządu z 19 marca 1990 r. o przejściu przez archiwa państwowe dokumentacji po partii komunistycznej¹². Początkowo przedstawiciele wojewódzkich komitetów wykonawczych SdRP – również w Kielcach – twierdzili, że akta osobowe zostały rozdane dawnym pracownikom KW PZPR. Dopiero zdecydowane działania naczelnego dyrektora, który interweniował w Radzie Naczelnej SdRP w Warszawie, spowodowały, że akta personalne – zgodnie z poleceniem władz rządowych – trafiły do archiwów państwowych. Po dość trudnych

⁸ K. Nobis, *Archiwum Komitetu Wojewódzkiego...*, s. 8.

⁹ Art. 42 Ustawy z dnia 14 VII 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach: „Ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny tworzą materiały archiwalne powstałe i powstające w wyniku działalności: 1) partii politycznych [...]” (DzU 1983, nr 38, poz. 173 z późn. zm.).

¹⁰ Ustawa z dnia 14 VII 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (DzU 1983, nr 38, poz. 173 z późn. zm.).

¹¹ APK, Archiwum Państwowe w Kielcach, 10/1575, Notatka służbowa kierownika APK Oddział w Pińczowie Krzysztofa Tuzimka dotycząca anonimowego doniesienia o paleniu dokumentów przy budynku Miejsko-Gminnego Komitetu byłej PZPR w Busku-Zdroju, 31 I 1990 r., s. 66–67.

¹² *Ibidem*, Pismo naczelnego dyrektora archiwów państwowych prof. dr. hab. Mariana Wojciechowskiego do dyrektorów archiwów, 4 VII 1990 r., s. 99.

rozmowach i wymianie korespondencji pomiędzy ówczesnym dyrektorem APK Elwirą Szczepaniak i pełnomocnikiem Rady Naczelnej SdRP Aleksandrem Gołuszcukowem ostatecznie 700 j.a. akt osobowych i dokumentacja finansowa pracowników KW PZPR w Kielcach znalazły się w zasobie kieleckiego archiwum¹³. Według spisów zdawczo-odbiorczych i inwentarzy kartkowych przejęto wówczas 37 657 j.a., co stanowiło 586 mb. (tabela nr 1).

Tabela nr 1. Materiały po PZPR przejęte przez Archiwum Państwowe w Kielcach w 1990 r.

Nazwa jednostki	Wielkość przejętego zasobu w jednostkach archiwalnych (j.a.)	Wielkość przejętego zasobu w metrach bieżących (mb.)
Komitet Wojewódzki PPR	1366	27
Wojewódzki Komitet PPS	363	10
Komitet Wojewódzki PZPR	14 175	257
Komitety powiatowe PZPR (wszystkie)	8698	133
Komitety miejskie PZPR (wszystkie)	2130	39
Komitety miejskie i gminne PZPR (wszystkie)	4825	29
Komitety gminne PZPR	4332	47
Rejonowe ośrodki pracy partyjnej (łącznie)	93	3
Komitety zakładowe PZPR (łącznie)	1675	41
Łącznie	37 657	586

Źródło: K. Nobis, *Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kielcach*, „*Archiwista Polski*” 1998, nr 2, s. 24–25.

W dokumentacji przejętej po partii komunistycznej znalazły się także materiały archiwalne odziedziczone przez PZPR, mianowicie KW PPR i WK PPS¹⁴, oraz akta organizacji młodzieżowych. Do wielkości przejętej dokumentacji podanej w tabeli nr 1 należy dodać także około 80 mb. materiałów nieuporządkowanych oraz 100 mb.

¹³ *Ibidem*, Pismo naczelnego dyrektora archiwów państwowych prof. dr. hab. Mariana Wojciechowskiego do kierownika Sekretariatu Rady Naczelnej SdRP dr. Leszka Grzybowski, 18 VI 1990 r., s. 95–96.

¹⁴ 15 XII 1948 r. rozpoczął się zjazd zjednoczeniowy PPR i PPS. PPR wchłonęła PPS, przekształcając się w PZPR. R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Powstanie PZPR*, „*Kuryer Kielecki. Specjalna gazeta okolicznościowa*”, 15 XII 2018, nr 5, s. 1–3.

dokumentacji niearchiwalnej, około 24 mb. list płac (od 1949 r.) oraz 3517 j.a. (21 mb.) materiałów archiwalnych ZW ZMP w Kielcach. Łącznie zabezpieczono około 811 mb., natomiast w skali kraju – wraz z archiwum szczebla centralnego – ponad 19 tys. mb. dokumentacji¹⁵. Zasób kielecki stanowił zatem około 4,3 proc. całej przejętej dokumentacji rozwiązanej partii komunistycznej.

W skali kraju dość znaczna część dokumentacji nie była uporządkowana, nie miała nawet podstawowych pomocy ewidencyjno-informacyjnych. Przypadki takie sięgały niekiedy 50–80 proc. zasobów, natomiast w odniesieniu do materiałów z lat 1980–1989 stanowiło to 20–30 proc.¹⁶ Zdecydowana większość akt pozbawiona była też pomocy stosowanych w archiwach państwowych. Przygotować je musiały zatem archiwa. W początkowym etapie prac zapoznawano się z przepisami i podstawowymi problemami metodycznymi. Na pierwszy plan wysunęły się sprawy kwalifikacji zasobów oraz traktowania zespołów i zbiorów archiwalnych w stopniu odpowiadającym zasadom i ustaleniom stosowanym w państwowej służbie archiwalnej. W trakcie prac porządkowych należało poznać struktury wielozespołowe, stosowane nazewnictwo zespołów i obowiązującą terminologię, opracowanie i rozmieszczenie dokumentacji w czasie przechowywania jej w archiwach PZPR oraz w momencie przejścia przez państwową służbę archiwalną¹⁷. W wyniku wymiany doświadczeń między archiwami państwowymi oraz wielu konsultacji merytorycznych opracowano pierwszą wersję projektu wskazówek metodycznych postępowania z dokumentacją partyjną. Następnie został on poddany szerokiej dyskusji w archiwach państwowych. Projekt i problemy dotyczące postępowania z dokumentacją partyjną były również omówione na posiedzeniu Centralnej Komisji Metodycznej 2 kwietnia 1992 r.¹⁸ Wniesione przez członków CKM uwagi oraz wnioski zgłoszone bezpośrednio przez archiwa posłużyły do opracowania normatywu pt. „Zalecenia metodyczno-organizacyjne w sprawie postępowania z dokumentacją przejętą z byłych archiwów komitetów wojewódzkich PZPR”. Pismem okólnym nr 1 naczelnego dyrektora archiwów państwowych z 29 kwietnia 1992 r. zostały one wprowadzone do stosowania w państwowej służbie archiwalnej¹⁹.

W APK jedną z pierwszych czynności dotyczących przejętej dokumentacji było skontrum przeprowadzone według istniejących inwentarzy kartkowych. Jednocześnie w toku prac uzupełniano brakujące karty inwentarzowe do istniejących fizycznie teczek rzeczowych w ramach poszczególnych wydziałów. Następnie – zgodnie z pismem okólnym nr 1 – przystąpiono do realizacji zaleceń metodyczno-organizacyjnych w sprawie

¹⁵ *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1990*, oprac. D. Rocka, „Archeion” 1994, t. 93, s. 301–303.

¹⁶ Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej Jerzego Zdrady – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 1984 posła Jerzego Grzegorza Zajęca w sprawie dostępu do akt PZPR, 9 VI 1999 r., <http://orka2.sejm.gov.pl/IZ3.nsf/main/73252212> (dostęp 3 IX 2021 r.).

¹⁷ B. Woszczyński, *Dokumentacja partyjna w polskich archiwach państwowych*, „Archeion” 1996, t. 96, s. 41–42.

¹⁸ M. Lewandowska, *Centralna Komisja Metodyczna w latach 1986–1993*, „Archeion” 1995, t. 94, s. 244.

¹⁹ *Pismo okólnie nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 29 kwietnia 1992 r. w sprawie postępowania z dokumentacją przejętą z b. archiwów komitetów wojewódzkich Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KW PZPR)* [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 573–579.

postępowania z dokumentacją przejętą z archiwów komitetów wojewódzkich partii. Zalecenia zakładały dwa etapy opracowania zespołów archiwalnych: I – częściowe, II – całkowite. Dla szybkiego zabezpieczenia i udostępnienia materiałów najpilniejsze było zakończenie w archiwach I etapu. W związku z tym do marca 1993 r.:

- zgromadzono i zabezpieczono brakujące części materiałów archiwalnych z niektórych komitetów gminnych PZPR, np. w Strawczyni, Rakowie, Nowym Korczynie i Pińczowie;

- sporządzono skorowidze alfabetyczne akt personalnych, ponieważ przejęte środki ewidencyjne były niekompletne;

- sporządzono skorowidz alfabetyczny do kart personalnych oznaczonych symbolem PN – nomenklatura;

- sporządzono ewidencję taśm oraz nagrań magnetofonowych;

- rozpoczęto wstępne prace segregacyjne dokumentacji luźnej, głównie z okresu 1988–1990;

- rozpoczęto prace porządkowe środków ewidencyjnych zasobu archiwum.

Wśród przejętej dokumentacji partyjnej występowały niemalże wszystkie jej rodzaje, a więc: aktowa, projektowo-kosztorysowa, mechaniczna (fotografie), nagrania magnetofonowe, taśmy wideo, a także wszystkie jej formy, tj.: pisana, obrazowa i dźwiękowa. W ostatnich latach nagrania magnetofonowe i taśmowe zostały zdigitalizowane i są udostępniane użytkownikom w czytelni akt.

Nie umniejszając rangi archiwaliom komitetów powiatowych, miejskich, miejsko-gminnych, gminnych i zakładowych, należy stwierdzić, że podstawowe materiały z zakresu działalności polityczno-propagandowej (ideologicznej), ekonomiczno-gospodarczej, kadrowej oraz organizacyjno-administracyjnej znajdowały się – w formie syntetyczno-analitycznej – w zespole akt KW PZPR.

Doświadczenia archiwów zdobyte w czasie prowadzonych prac porządkowych oraz opracowywania dokumentacji umożliwiły naczelnemu dyrektorowi przystąpienie do przygotowania zasad kwalifikacji dokumentacji partyjnej. Działania te były konieczne przy ostatecznym ustaleniu możliwości wprowadzenia tych akt do badań naukowych. Wynikało to z faktu, że część przejętego zasobu nie była wcześniej poddana żadnym ocenom. Stąd znalazły się w zespołach duże partie dokumentów niemających – z punktu widzenia zasad stosowanych w archiwach państwowych – żadnej wartości historycznej, ale mogły być one pomocne w bieżących działaniach przy likwidacji majątku po partii komunistycznej. Wśród niewątpliwie najważniejszych materiałów archiwalnych, obrazujących całokształt działalności wszystkich ogniw i struktur PPR/PZPR od 1944 r. do stycznia 1990 r., była m.in. dokumentacja o krótkim okresie przechowywania, np. korespondencja manipulacyjna, rachunki, pokwitowania finansowe, pisma przewodnie, zawiadomienia itp. Do każdego archiwum państwowego trafiły w zasadzie różnego rodzaju broszury, referaty szkoleniowe, a także dokumentacja wieloegzemplarzowa. Sprawy te wymagały właściwego uregulowania, zaistniała więc konieczność opracowania wspomnianych wyżej zaleceń w zakresie kwalifikacji i oceny dokumentacji partyjnej. W Zakładzie Naukowym Archiwistyki w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych przygotowano projekt wytycznych metodyczno-organizacyjnych w zakresie oceny dokumentacji partyjnej. Projekt ten poddano także szerokiej dyskusji, m.in. wypowiedziały się archiwa państwowe, a swoje uwagi przekazali też członkowie Prezydium Centralnej Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji. Zasięgnięto rów-

niez opinii Rady Archiwalnej – organu doradczego naczelnego dyrektora archiwów państwowych²⁰. Ponadto korzystano z konsultacji likwidatora majątku PZPR, który działał przy Urzędzie Rady Ministrów²¹. Projekt zaprezentowano 14 kwietnia 1994 r. na posiedzeniu Rady Archiwalnej. Przygotowane wytyczne zostały wprowadzone przez naczelnego dyrektora archiwów państwowych pismem okólnym nr 3 z 24 października 1994 r. pt. „Wytyczne do oceny dokumentacji partyjnej”²².

Omawiane zasady w odniesieniu do opracowywanej dokumentacji jednoznacznie podkreśliły, że głównym założeniem oceny powinno być dążenie do trwałego zachowania materiałów odzwierciedlających podstawowe funkcje partii oraz informujących o najważniejszych regułach działalności wewnątrzpartyjnej. Wobec dokumentacji z lat 1944–1990 proponowano stosować kwalifikację dwustopniową: na poziomie zespołów i w obrębie zespołów. W pierwszej kolejności zalecano więc brakować dokumentację powtarzalną i manipulacyjną, egzemplarze powielone, instrukcje i broszury wieloegzemplarzowe, kwity i dowody magazynowe, faktury, rejestry, ewidencje urlopów, czyli w zasadzie materiały, które w zestawieniu kwalifikacyjnym oznaczone były symbolem „Bc”²³. Ponadto do archiwów państwowych – poza wytycznymi do oceny dokumentacji partyjnej – zostało skierowane pismo naczelnego dyrektora archiwów państwowych, w którym zalecał, aby wszystkie wnioski dotyczące brakowania, wraz ze spisami materiałów przeznaczonych do zniszczenia, były opiniowane przez komisje archiwalnej oceny dokumentacji funkcjonujące w archiwach państwowych, a następnie, żeby były przesyłane do NDAP, gdyż niszczenie dokumentacji według tych spisów mogło nastąpić dopiero po uzyskaniu zezwolenia naczelnego dyrektora. Zasady te dotyczyły całej dokumentacji partyjnej przejętej przez archiwa państwowe.

Właściwe zabezpieczenie i udostępnienie społeczeństwu akt po rozwiązanych partiach komunistycznych było wspólnym problemem wszystkich państw Europy Środkowej i Wschodniej. O tym, jak trudny i ważny był to temat, świadczy fakt zorganizowania przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych i Archiwum Akt Nowych w Warszawie – przy poparciu Międzynarodowej Rady Archiwów, Rady Europy, Fundacji im. Stefana Batorego i Komitetu Badań Naukowych oraz przy współudziale Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego – międzynarodowej konferencji naukowej poświęconej sprawom dotyczącym postępowania z dokumentacją partyjną przejętą przez archiwa państwowe oraz zasadom jej udostępniania. Konferencja odbyła się w Starej Wsi (koło Węgrowa) w dniach 28 września – 1 października 1995 r. Uczestniczyło w niej 26 przedstawicieli archiwów narodowych z 13 krajów Europy Środkowej i Wschodniej: Rosji, Ukrainy, Białorusi, Bułgarii, Litwy, Łotwy, Estonii, Rumunii, Słowacji, Słowenii, Czech, Mołdawii i Polski. Gościli też na niej przedstawiciel Międzynarodowej Rady Archiwów Jan van den Broek, dyrektor Departamentu Europy Wschodniej i Międzynarodowego Instytutu Historii Społecznej w Amsterdamie dr Leo van Rossun oraz dyrektor Departamentu Europy Środkowej

²⁰ B. Woszczyński, *Rada Archiwalna kadencji lat 1992–1994*, „Archeion” 1995, t. 95, s. 315.

²¹ APK, Registratura ZNA NDAP, Pismo naczelnego dyrektora do likwidatora majątku byłej PZPR, 2 VII 1994 r., b.p.; B. Woszczyński, *Dokumentacja partyjna...*, s. 44.

²² *Pismo okólne nr 3 z 24 X 1994 r. w sprawie oceny dokumentacji przejętej z b. archiwów komitetów wojewódzkich PZPR* [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych...*, s. 586–598.

²³ B. Woszczyński, *Dokumentacja partyjna...*, s. 44.

i Wschodniej Instytutu Hoovera dr Maciej Siekierski. Ze strony polskiej uczestniczyło 28 specjalistów (w tym trzech dyrektorów) z archiwów centralnych i regionalnych oraz sześciu wybitnych badaczy dziejów współczesnych (zwłaszcza historii partii komunistycznych), a także prof. Andrzej Paczkowski (zastępca dyrektora Instytutu Studiów Politycznych PAN) i prof. Feliks Tych. Wszyscy uczestnicy konferencji uznali, że materiały archiwów byłych partii komunistycznych, będące zasobami historycznymi, są „najważniejszymi, a częstokroć jedynymi kompleksami dokumentów źródłowych do badania okresu socjalistycznego eksperymentu w dziejach świata”, jak również, iż „zawierają cenne, niekiedy unikalne świadectwa ujawniające mechanizmy funkcjonowania struktur władzy w państwach totalitarnych i odzwierciedlają ich powstanie, umocnienie i rozpad”. W swoich wystąpieniach przedstawiciele archiwów zagranicznych informowali, że udostępnianie przejętych i opracowanych akt partyjnych odbywa się na zasadach określonych w państwowym ustawodawstwie archiwalnym. Z wygłoszonych referatów i dyskusji wynikało, że podjęte kierunki działań archiwalnych w Polsce są zbliżone do prac prowadzonych przez instytucje krajów uczestniczących w tym międzynarodowym spotkaniu. Podniesiona została też kwestia opracowania do wybranych tematów informatorów o aktach²⁴. Ponadto uczestnicy konferencji uznali, że pierwszym krokiem w pracach nad uporządkowaniem dokumentacji powinno być zewidencjonowanie zasobu, następnie zgodne z prawem odtajnienie i udostępnienie. Po wykonaniu tych zadań można przystąpić do opracowania i publikacji informatorów archiwalnych oraz podejmowania innych form upowszechniania zasobu. Jednocześnie przestrzegano przed „powierzchnym, subiektywnym i upolitycznionym wykorzystaniem dokumentów byłych partii komunistycznych w celach propagandowych”²⁵.

Proces przejmowania akt po likwidowanych instytucjach (różnego szczebla) trwał kilka lat. Równocześnie archiwom państwowym doszło kolejne zadanie, polegające na realizacji kwerend (odpowiedzi na podania napływające od obywateli) przeprowadzanych na podstawie przejętych akt PZPR, a także udostępnianie ww. źródeł w pracowni naukowej. Materiały archiwalne partii komunistycznej wypożyczane były przede wszystkim badaczom najnowszych dziejów Polski. Stanowiły one przedmiot szczególnego zainteresowania środowiska naukowo-badawczego, podejmującego w swoich opracowaniach tematykę społeczno-polityczną i gospodarczą minionego okresu. Udostępnianie odbywało się na podstawie ogólnych przepisów, które odnosiły się do całego zasobu archiwalnego. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach stanowiła w art. 17 ust. 1, że „materiały archiwalne są udostępniane po upływie 30 lat od ich wytworzenia, jeżeli nie narusza to prawnie chronionych interesów Państwa i obywateli”²⁶. Zarazem w ust. 2 przytoczonego artykułu ustawodawca upoważnił ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki²⁷ do określenia szczególnych wypadków i trybu wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych. Na tej podstawie

²⁴ Zob. *Archiwa byłych partii komunistycznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej*, „Archeion” 1996, t. 96, s. 26–36.

²⁵ *Ibidem*, s. 33.

²⁶ Ustawa z dnia 14 VII 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (DzU 1983, nr 38, poz. 173 z późn. zm.).

²⁷ Archiwa państwowe podlegały wówczas pod Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, obecnie pod Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu.

ww. minister 25 lipca 1984 r. wydał rozporządzenie w sprawie wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych²⁸. Podtrzymywało ono ustawowy wymóg ochrony interesów państwa i obywateli podczas udostępniania dokumentacji. Powyższy wymóg był odnoszony przede wszystkim do przepisów Kodeksu cywilnego (art. 23) dotyczących ochrony dóbr osobistych, przepisów Kodeksu postępowania administracyjnego regulujących zasady udostępniania akt (art. 73–74) oraz Ustawy z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych²⁹. Udostępnianie materiałów archiwalnych było także regulowane przepisami ówczesnej ustawy o ochronie danych osobowych, szczególnie w przypadku akt osobowych albo zbliżonych do nich dokumentów zgromadzonych i wytworzonych przez wewnątrzpartyjne organy kontroli. W APK nie stwierdzono przypadków ograniczania z tego tytułu udostępniania dokumentów PZPR. Badacze, którzy zwracali się z wnioskami do dyrektora kieleckiego archiwum o wcześniejsze udostępnienie akt partii komunistycznej, bez problemu uzyskiwali na to zgodę. W APK w 1990 r. oraz w późniejszych latach utworzono 250 zespołów archiwalnych z akt przejętych po PZPR³⁰ (tabela nr 2).

Tabela nr 2. Zespoły archiwalne utworzone z akt przejętych po PZPR w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach (stan na 2021 r.)

	Nazwa podmiotu	Liczba zespołów	Liczba j.a. kategorii „A”	Liczba mb. kategorii „A”	Liczba j.a. kategorii „B”	Liczba mb. kategorii „B”
1.	Komitet Wojewódzki PPR w Kielcach i jednostki podległe	1	1382	21,18	–	–
2.	Wojewódzki Komitet PPS w Kielcach	1	374	7,4	–	–
3.	Komitet Wojewódzki PZPR w Kielcach	1	8334	114,98	4166	105,28
4.	Komitety powiatowe PZPR	15	7181	92,64	3681	9
5.	Komitety miejskie PZPR	4	2073	30,09	–	–
6.	Komitety miejsko-gminne PZPR	13	1202	17,11	–	–
7.	Komitety gminne PZPR	62	3997	45,18	–	–

²⁸ Rozporządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 25 VII 1984 r. w sprawie wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych (DzU 1984, nr 41, poz. 217).

²⁹ Ustawa z dnia 22 I 1999 r. o ochronie informacji niejawnych (DzU 1999, nr 11, poz. 95).

³⁰ APK, Zintegrowany System Informacji Archiwalnej, Inwentarze zespołów.

	Nazwa podmiotu	Liczba zespołów	Liczba j.a. kategorii „A”	Liczba mb. kategorii „A”	Liczba j.a. kategorii „B”	Liczba mb. kategorii „B”
8.	Rejonowe ośrodki pracy partyjnej PZPR	11	286	5,84	–	–
9.	Komitety zakładowe PZPR	22	2144	39,52	–	–
10.	Wojewódzka Szkoła Partyjna PZPR 1978–1989	1	82	0,81	–	–
11.	Komenda Kieleckiej Chorągwi im. Stefana Żeromskiego Związku Harcerstwa Polskiego w Kielcach 1946–1983	1	609	10,01	–	–
12.	Zarząd Wojewódzki Związku Młodzieży Polskiej w Kielcach	1	567	7,07	3158	8,79
13.	Związek Młodzieży Wiejskiej	20	1562	20,91	419	2,25
14.	Związek Młodzieży Socjalistycznej	20	1543	12,82	312	2,7
15.	Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej	75	1412	7,51	2051	6,33
16.	Wojewódzki Zespół Poselski w Kielcach	1	129	1,52	–	–
17.	Rada Wojewódzka Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej w Kielcach	1	225	1,61	50	0,18
Razem		250	33 102	436,2	13 837	134,53
Ogółem		46 939 j.a.			570,73 mb.	

Źródło: APK, Zintegrowany System Informacji Archiwalnej.

W wyniku scalenia zespołów rozbitych, przeprowadzonego przez sieć archiwów państwowych zgodnie z Zarządzeniem nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 grudnia 2009 r., do zasobu Archiwum Państwowego w Częstochowie 27 grudnia 2018 r. przekazano jeden zespół archiwalny liczący 11 j.a. i 0,10 mb. Z kolei

20 listopada 2020 r. do Archiwum Państwowego w Radomiu przekazano 13 zespołów archiwalnych mających swoje odpowiedniki w tamtejszym zasobie – łącznie 3094 j.a. i 39,54 mb. Do tych wartości należy dodać stan obecny przedstawiony w tabeli nr 2 – w ten sposób można określić, że w 1990 r. APK po PZPR w Kielcach przejęło 50 044 j.a. i 610,37 mb.

Widoczna różnica z początkowo przyjętej wartości (tabela nr 1) wynika z wielu aspektów, przede wszystkim z tego, że liczby przejętych na początku materiałów były szacunkowe. Co więcej, zespoły przez przeszło trzydziestoletni okres przechowywania w archiwum państwowym były poddawane opracowaniu (zespoły akt organizacji młodzieżowych) oraz zabiegom profilaktycznym polegającym m.in. na zmianie opakowań (często z paczek i segregatorów) na profesjonalne obwoluty archiwalne. Sporządzano także inventaryzację materiałów nieposiadających ewidencji na poziomie jednostki. Wartości w tabeli nr 2 uzyskano po ostatnim skontrum tej części zasobu przeprowadzonym w latach 2014–2015, podczas którego dokonano bardzo precyzyjnego pomiaru akt już po ich przepakowaniu. Widoczny wzrost liczby jednostek przy jednoczesnym spadku metrażu w stosunku do stanu przedstawionego tuż po przejęciu wynika z wyżej wymienionych prac.

W latach 1999–2020 użytkownicy korzystali z zespołu KW PZPR do celów naukowych i byli to przeważnie przedstawiciele Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach (obecnie Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), następnie Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie i Delegatury w Kielcach oraz Muzeum Historii Kielc. Użytkownicy badali akta na potrzeby prac magisterskich dotyczących m.in.: Narodowego Święta Odrodzenia Polski 22 lipca w Kielcach, stosunków państwo–Kościół katolicki w Kielcach w okresie stalinowskim, społeczeństwa powiatu buskiego wobec przemian społeczno-politycznych w latach 1945–1950, kampanii wyborczej do Sejmu PRL w 1957 r., kampanii propagandowej wokół wydarzeń czerwca 1976 r.; podziemia antykomunistycznego na Kielecczyźnie, a także działalności Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej w Kielcach w latach 1956–1970. Badano także patologie ludzi władzy w świetle dokumentów Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej. Oprócz tego w zgłoszeniach użytkowników pojawiają się tematy dotyczące wypoczynku dzieci i młodzieży w latach 1957–1970 na przykładzie Kielecczyzny, Świętego Krzyża po II wojnie światowej, czy też Wykusu w historii i tradycji regionu. Prowadzono również badania na potrzeby prac doktorskich – zainteresowania naukowców oscylowały wokół problemów związanych m.in. z działaniami władz państwowych wobec Kościoła katolickiego w powiecie radomskim w latach 1945–1975 czy Frontu Jedności Narodowej w systemie politycznym PRL od 1956 do 1983 r.³¹ Przeprowadzono też w omawianych aktach różnego rodzaju kwerendy do następujących tematów, m.in.: „Życie i działalność siostry Emanuela Kalb – kuria metropolitalna w Krakowie”; „Polityka władz PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych”; „Funkcjonowanie zakładów pracy w komunizmie”; „Nauczanie religii na terenie diecezji sandomierskiej i kieleckiej”; „Administracja terenowa w latach 1945–1950”; „Działania władz państwowych wobec Kościoła w powiecie radomskim w latach 1945–1975”³².

³¹ APK, System Udostępniania Materiałów Archiwalnych – wewnętrzna baza archiwów państwowych, Zgłoszenia użytkowników z lat 1999–2022.

³² *Ibidem*.

Szybkie i skuteczne działania państwowej służby archiwalnej pozwoliły na zabezpieczenie niezwykle cennych i obszernych źródeł do powojennej historii Polski. Poza dokumentacją zostały przejęte także muzealia, które są nieodłączną częścią wytworzonych przez PZPR materiałów. W archiwach państwowych zbiory te służą zarówno badaczom, jak i wszystkim zainteresowanym najnowszymi dziejami Polski.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Kielcach

Archiwum Państwowe w Kielcach: 10/1575.

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Wydział Propagandy: 54/VIII/157.

Registratura ZNA NDAP.

System Udostępniania Materiałów Archiwalnych – wewnętrzna baza archiwów państwowych, Zgłoszenia użytkowników z lat 1999–2022.

Zintegrowany System Informacji Archiwalnej, Inwentarze zespołów.

Źródła publikowane

Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1990, oprac. D. Rocka, „Archeion” 1994, t. 93.

Wytyczne w sprawie działalności archiwów KW PZPR, Warszawa 1976.

Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001.

Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej Jerzego Zdrady – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 1984 posła Jerzego Grzegorza Zająca w sprawie dostępu do akt PZPR, 9 VI 1999 r., <http://orka2.sejm.gov.pl/IZ3.nsf/main/73252212> (dostęp 3 IX 2021 r.).

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 25 lipca 1984 r. w sprawie wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych (DzU 1984, nr 41, poz. 217).

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (DzU 1983, nr 38, poz. 173 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 22 I 1999 r. o ochronie informacji niejawnych (DzU 1999, nr 11, poz. 95).

Ustawa z dnia 28 V 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (DzU 1975, nr 16, poz. 91).

Opracowania

Archiwa byłych partii komunistycznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej, „Archeion” 1996, t. 96.

Dudek A., *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2004.

Durko J., *Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, „Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej” 1980, nr 1.

- Horst W., *Kancelarie i archiwa Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej, Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej i Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1944–1990)*, Warszawa 2006.
- Jarosiński M., *Rozwiązanie PZPR*, *Dzieje.pl*, 9 III 2010, <https://dzieje.pl/aktualnosci/rozwi-zanie-pzpr> (dostęp 3 IX 2021 r.).
- Lewandowska M., *Centralna Komisja Metodyczna w latach 1986–1993*, „Archeion” 1995, t. 94.
- Łaborewicz E., *Dzieje akt i archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Legnicy*, s. 4, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/referaty/edyta_laborewicz.pdf (dostęp 19 II 2022 r.).
- Nobis K., *Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kielcach*, „Archiwista Polski” 1998, nr 2.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 2005.
- Przywuska A., *Dokumentacja aktowa organów władzy i administracji państwowej stopnia gromadzkiego, powiatowego i wojewódzkiego z lat 1950–1975*, „Archeion” 1985, t. 79.
- Śmietanka-Kruszelnicki R., *Powstanie PZPR*, „Kuryer Kielecki. Specjalna gazeta okolicznościowa”, 15 XII 2018, nr 5.
- Woszczyński B., *Dokumentacja partyjna w polskich archiwach państwowych*, „Archeion” 1996, t. 96.
- Woszczyński B., *Rada Archiwalna kadencji lat 1992–1994*, „Archeion” 1995, t. 95.

STRESZCZENIE

Przez wiele lat istnienia Polska Zjednoczona Partia Robotnicza posiadała odrębną sieć archiwów z własnymi przepisami, kadrami oraz metodyką archiwalną. Z chwilą likwidacji partii wytworzona dokumentacja została włączona w skład państwowego zasobu archiwalnego. Szybkie i skuteczne działania państwowej służby archiwalnej pozwoliły na zabezpieczenie niezwykle cennych i obszernych źródeł do historii powojennej Polski. Poza dokumentacją zostały przejęte także muzealia, które są nieodłączną częścią wytworzonych przez PZPR źródeł. W archiwach państwowych zbiory te są zabezpieczone oraz służą badaczom i wszystkim zainteresowanym najnowszymi dziejami Polski.

Celem artykułu jest omówienie procesu przejęcia i zabezpieczania akt Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Kielcach oraz jednostek podległych, a także wykonanych prac porządkowych w Archiwum Państwowym w Kielcach umożliwiających ich udostępnianie. W tekście uwzględniono akta partyjne przejęte przez centralę APK do 1990 r. oraz oddział w Sandomierzu do 1975 r., ze względu na to, iż w wyniku reformy administracyjnej w 1975 r. zlikwidowano powiaty i utworzono 49 województw, w tym także województwo tarnobrzeskie, w którego skład wszedł Sandomierz. Powstałe komitety wojewódzkie partii komunistycznej zostały zobowiązane do utworzenia własnych archiwów, wygospodarowania na nie pomieszczeń i obsadzenia kadrami.

Słowa kluczowe: Archiwum Państwowe w Kielcach, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Komitet Wojewódzki PZPR w Kielcach, państwowa służba archiwalna, archiwalia, przejęcie, zabezpieczenie, udostępnianie.

ABSTRACT

For many years of its existence, the Polish United Workers' Party had a separate archival network with its own regulations, staff, and archival methodology. With the liquidation of the party, the documentation produced was incorporated into the state archival repository. Quick and effective action by the state archival service made it possible to secure extremely valuable and comprehensive sources for the history of post-war Poland. Apart from the documentation, museum artefacts were also acquired, which are an integral part of the source materials produced by the PZPR. These collections preserved in the state archives serve researchers and all those interested in the contemporary history of Poland.

The purpose of the article is to discuss the process of acquisition and preservation of the files of the Polish United Workers' Party (PZPR) Voivodeship Committee in Kielce and its subordinate units, as well as the organisational work carried out at the State Archives in Kielce to make them accessible. The text takes into account party files taken over by APK headquarters up to 1990 and the Sandomierz branch to 1975; because of administrative reform in 1975, poviats were abolished and forty-nine voivodeships were created, including that of Tarnobrzeg, under which Sandomierz fell. The resultant voivodeship communist party committees were required to establish their own archives, and dedicate space and staff for those.

Key words: State Archive in Kielce, Polish United Workers' Party (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, PZPR), PZPR Voivodeship Committee in Kielce, state archival service, archival materials, acquisition, preservation, provisioning.